

5	Diskreettejä yksiulotteisia jakaumia	111
5.1	Diskreetti satunnaismuuttuja	111
5.2	Bernoullin kokeet ja binomijakauma	113
5.2.1	Jakauman symmetria	118
5.3	Odotusaikojen jakaumat	119
5.3.1	Odotusajat Bernoullin kokeissa	119
5.3.2	Geometrinen jakauma ja negatiivinen binomijakauma	122
5.3.3	Odotusajat peräkkäisotannassa	125
5.3.4	Hypergeometrinen jakauma ja negatiivinen hypergeometrinen jakauma	127
5.3.5	Tasajakauma	129
5.4	Poissonin jakauma	129
5.5	Poissonin prosessi	135
5.5.1	Laskuriprosessi	135
5.5.2	Poissonin prosessin määrittely	136
5.5.3	Satunnaistapahtumat tila-avaruudessa	138
	Yhteenveto	139
	Harjoituksia	141
6	Jatkuvat jakaumat	145
6.1	Jatkuvat satunnaismuuttujat	145
6.2	Tasajakauma ja eksponenttijakauma	153
6.2.1	Tasajakauma	153
6.2.2	Eksponenttijakauma	154
6.2.3	Elinaikajakauma	156
6.3	Normaalijakauma	157
6.3.1	Keskeinen rajaväittämä	157
6.3.2	Standardimuotoinen normaalijakauma	160
6.4	Muuttujien vaihto	162
6.4.1	Muunnos kertymäfunktio avulla	162
6.4.2	Muunnos tiheysfunktion avulla	163
6.5	Yleinen normaalijakauma	166
6.6	Gammajakauma ja χ^2 -jakauma	169
6.6.1	Gammajakauma	169
6.6.2	χ^2 -jakauma	170
6.6.3	Normaalijakautuneen satunnaismuuttujan muunnokset	171
6.7	Satunnaismuuttujan odotusarvo	173
6.7.1	Momentifunktio ja momentit	174
6.7.2	Vinous ja huipukkuus	175
	Yhteenveto	177
	Harjoituksia	179

Luku 6

Jatkuvat jakaumat

Sellaiset suureet kuten esimerkiksi aika, lämpötila, pituus ja paino ajatellaan tavallisesti jatkuviksi muuttujiksi, ts. muuttujiksi, jotka voivat saada mitä tahansa reaaliarvoja annetulla välillä. Esimerkiksi henkilön ikä on jatkuva satunnaismuuttuja, joka voi saada tietyllä välillä positiivisia reaalinumeroarvoja. Diskreetin satunnaismuuttujan arvojoukko on äärellinen tai numeroituva, mutta jatkuvan satunnaismuuttujan arvojoukko on ylinumeroituva. Satunnaismuuttuja X määriteltiin alaluvussa 2.6.1 jatkuvaksi, jos sen kertymäfunktio F_X on jatkuva (Määritelmä 2.7).

6.1 Jatkuvat satunnaismuuttujat

Jokaiseen satunnaismuuttujaan liittyy kertymäfunktio. Satunnaismuuttujan X kertymäfunktio määriteltiin alaluvussa ?? (Määritelmä 2.6 (ii)) pistefunktiona

$$F(x) = P(X \leq x), \quad x \in \mathbb{R}.$$

Diskreetin satunnaismuuttujan kertymäfunktio on porraskäyrä, joka voidaan lausua hyppyfunktioiden summana (5.1.1) [ks. alaluku 5.1].

Lauseen 2.9 mukaan funktio $F(x)$ on kertymäfunktio jos ja vain jos seuraavat kolme ehtoa toteutuvat:

1. $\lim_{x \rightarrow -\infty} F(x) = 0$ ja $\lim_{x \rightarrow \infty} F(x) = 1$.
2. $F(x)$ on kasvava (ei-vähenevä) funktio.
3. $F(x)$ on oikealta jatkuva eli $\lim_{x \rightarrow x_0+} F(x) = F(x_0)$ kaikilla $x_0 \in \mathbb{R}$.

Jos meillä on jokin satunnaismuuttuja X , niin ominaisuudet 1.–3. voidaan todeta todennäköisyysfunktion $P(X \leq x)$ ominaisuuksien avulla. Jos jokin funktio $F(x)$ toteuttaa ehdot 1.–3., ei ole aivan helppoa todistaa, että $F(x)$ on todella jonkin satunnaismuuttujan kertymäfunktio. Todistus löytyy vaativista todennäköisyyslaskennan oppikirjoista.

Esimerkki 6.1 Funktio

$$(6.1.1) \quad F(x) = \frac{1}{1 + e^{-x}}$$

on esimerkki jatkuvasta kertymäfunktioista, joka siis toteuttaa Lauseen 2.9 ehdot 1.–3. Koska

$$\lim_{x \rightarrow -\infty} e^{-x} = \infty, \quad \text{niin} \quad \lim_{x \rightarrow -\infty} F(x) = 0$$

ja

$$\lim_{x \rightarrow \infty} F(x) = 1, \quad \text{koska} \quad \lim_{x \rightarrow \infty} e^{-x} = 0.$$

Funktio $F(x)$ on kasvava, koska sen 1. derivaatta

$$F'(x) = \frac{e^{-x}}{(1 + e^{-x})^2} > 0.$$

On myös helppo todeta, että $F(x)$ ei ole ainoastaan oikealta jatkuva vaan *jatkuva*. $\square$

Keskitymme tarkastelemaan satunnaismuuttujia, joiden kertymäfunktio F ei ole pelkästään jatkuva, vaan myös derivoituva. Olkoon F jatkuvan satunnaismuuttujan X kertymäfunktio. Jos kertymäfunktioilla F on derivaatta

$$\frac{dF}{dx} = F'(x),$$

paitsi mahdollisesti yksittäisissä pisteissä, joiden lukumäärä on äärellinen, niin X :n tiheysfunktio on

$$f(x) = F'(x),$$

kun $F'(x)$ on olemassa. Vastaavalla tavalla kuin diskreetin satunnaismuuttujan kertymäfunktio voidaan lausua todennäköisyysfunktion avulla summana, jatkuvan satunnaismuuttujan kertymäfunktio voidaan lausua integraalina:

$$(6.1.2) \quad P(X \leq x) = F_X(x) = \int_{-\infty}^x f_X(t) dt.$$

Jos $f_X(t)$ on jatkuva, niin integraalilaskennan peruslauseen mukaan

$$(6.1.3) \quad F'_X(x) = f_X(x),$$

missä $F'_X(x)$ on kertymäfunktion $F_X(x)$ derivaatta.

Määritelmä 6.1 Jatkuvan satunnaismuuttujan X tiheysfunktio $f_X(x)$ on funktio, joka toteuttaa yhtälön

$$(6.1.4) \quad F_X(x) = \int_{-\infty}^x f_X(t) dt \quad \text{kaikilla} \quad x \in \mathbb{R}.$$

Esimerkki 6.2 Olkoon X tiettyyn palvelunumeroon tulevien puheluiden pituus. Oletetaan, että X :n tiheysfunktio on

$$f(x) = \frac{1}{20}e^{-x/20}, \quad 0 \leq x < \infty.$$

Silloin X noudattaa ns. *eksponenttijakaumaa* keskiarvolla 20. Nyt

$$S = \{x \mid 0 \leq x < \infty\} \quad \text{ja} \quad f(x) > 0 \quad \text{kun} \quad x \in S.$$

Kertymäfunktio on

$$\begin{aligned} F(x) &= \int_{-\infty}^x \frac{1}{20}e^{-t/20} \, dt = \int_0^x \frac{1}{20}e^{-t/20} \, dt \\ &= \int_0^x -e^{-t/20} = 1 - e^{-x/20}. \end{aligned}$$

Silloin

$$F'(x) = \frac{d}{dx}(1 - e^{-x/20}) = \frac{1}{20}e^{-x/20} = f(x), \quad x \geq 0$$

ja $f(x) = 0$, kun $x < 0$. □

Huomaa, että yksittäisen pisteen $a \in \mathbb{R}$ todennäköisyys $P(X = a)$ on aina nolla, jos X on jatkuva satunnaismuuttuja. Silloin erityisesti kaikilla reaalityyppisillä $b > a$

$$\begin{aligned} F(b) - F(a) &= P(a \leq X \leq b) = P(a < X \leq b) \\ &= P(a \leq X < b) = P(a < X < b). \end{aligned}$$

Jatkuvan satunnaismuuttujan momentit määritellään vastaavasti kuin diskreetin satunnaismuuttujan tapauksessa, mutta määritelmässä summa korvataan integraalilla. Jatkuvan satunnaismuuttujan r . *momentti* on

$$\alpha_r = E(X^r) = \int_{-\infty}^{\infty} x^r f(x) \, dx,$$

missä $f(x)$ on X :n tiheysfunktio. Satunnaismuuttujan X r . *keskusmomentti* on

$$\mu_r = E[(X - \mu)^r],$$

missä $\mu = E(X) = \alpha_1$ on X :n *odotusarvo*. Satunnaismuuttujan X odotusarvo on siis integraali

$$\mu = E(X) = \int_{-\infty}^{\infty} x f(x) \, dx$$

ja X :n varianssi σ^2 on 2. keskusmomentti

$$\begin{aligned}\sigma^2 &= \mu_2 = E[(X - \mu)^2] \\ &= \int_{-\infty}^{\infty} (x - \mu)^2 f(x) dx.\end{aligned}$$

Merkitsemme myös $E[(X - \mu)^2] = \text{Var}(X)$, jolloin X :n hajonta on

$$\sigma = \sqrt{\text{Var}(X)}.$$

Momenttifunktio on

$$(6.1.5) \quad M(t) = E(e^{tx}) = \int_{-\infty}^{\infty} e^{tx} f(x) dx,$$

jos integraali 6.1.5 on olemassa jollakin avoimella välillä $(-a, a)$, missä $a > 0$. Tietysti esimerkiksi tulokset

$$\begin{aligned}\sigma^2 &= E(X^2) - \mu^2, \\ \mu &= M'(0), \\ \alpha_2 &= E(X^2) = M''(0)\end{aligned}$$

pitävät edelleen paikkansa samalla tavalla kuin diskreettien satunnaismuuttujien tapauksessa.

Esimerkki 6.3 Lasketaan nyt Esimerkissä 2.15 määritellyn satunnaismuuttujan X odotusarvo ja varianssi:

$$\mu = E(X) = \int_0^1 x(2x) dx = \frac{2}{3} \int_0^1 x^2 dx = \frac{2}{3}$$

ja

$$\begin{aligned}\sigma^2 &= E(X^2) - \mu^2 \\ &= \int_0^1 x^2(2x) dx - \left(\frac{2}{3}\right)^2 = \frac{1}{2} \int_0^1 x^3 dx - \frac{4}{9} = \frac{1}{18}.\end{aligned}$$

Kolmas momentti on

$$\alpha_3 = E(X^3) = \int_0^1 x^3(2x) dx = \frac{2}{5} \int_0^1 x^4 dx = \frac{2}{5}$$

ja 3. keskusmomentti on

$$\begin{aligned}
 \mu_3 &= E[(X - \mu)^3] = \int_0^1 (x - \mu)^3 (2x) dx \\
 &= \int_0^1 (x^3 - 3\mu x^2 + 3\mu^2 x - \mu^3)(2x) dx \\
 &= \int_0^1 x^3(2x) dx - 3\mu \int_0^1 x^2(2x) dx + 3\mu^2 \int_0^1 x(2x) dx - \mu^3 \int_0^1 2x dx \\
 &= \alpha_3 - 3\mu\alpha_2 + 3\mu^3 - \mu^3 = \alpha_3 - 3\mu\alpha_2 + 2\mu^3 \\
 &= \frac{2}{5} - 3 \cdot \frac{2}{3} \cdot \frac{1}{2} + 2 \cdot \left(\frac{2}{3}\right)^3 = -\frac{3}{5} + \frac{16}{27} = \frac{1}{15}.
 \end{aligned}$$

□

Myös prosenttipisteet ovat tärkeitä jakauman tunnuslukuja. Jakauman $100p$ -prosenttipiste π_p määritellään seuraavasti:

$$p = \int_{-\infty}^{\pi_p} f(x) dx = F(\pi_p), \quad 0 \leq p \leq 1.$$

Prosenttipistettä $\pi_{0.50}$ kutsutaan *mediaaniksi* ja pistettä $\pi_{0.25}$ ja $\pi_{0.75}$ *alakovartiiliksi* ja *yläkovartiiliksi*. Esimerkissä 2.15 käsitellyn jakauman 36 %:n piste on 0.6, koska

$$F(\pi_{0.36}) = \pi_{0.36}^2 = 0.6^2 = 0.36.$$

Esimerkki 6.4 Olkoon satunnaismuuttujan X kertymäfunktio määritelty seuraavasti

$$F(x) = \begin{cases} 0, & x < 0; \\ \frac{x^2}{2}, & 0 \leq x \leq 1; \\ 1 - \frac{(2-x)^2}{2}, & 1 \leq x < 2; \\ 1, & 2 \leq x. \end{cases}$$

Tarkistamme ensin, että F on todella kertymäfunktio. Toteamme helposti, että

- 1) $\lim_{x \rightarrow -\infty} F(x) = 0$ ja $\lim_{x \rightarrow \infty} F(x) = 1$,
- 2) $F(x)$ on x :n kasvava (ei-vähenevä) funktio ja
- 3) $F(x)$ on oikealta jatkuva, koska se on jatkuva.

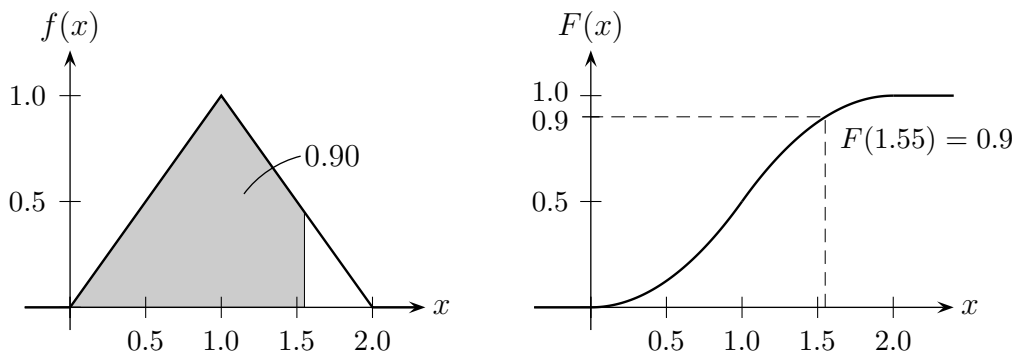
Tiheysfunktio saadaan derivoimalla $F(x)$. Nyt siis $F'(x) = x$ välillä $0 < x \leq 1$ ja $F'(x) = 2 - x$ välillä $1 \leq x \leq 2$. Näin siis tiheysfunktio on

$$f(x) = \begin{cases} x, & 0 < x \leq 1; \\ 2 - x, & 1 \leq x \leq 2; \\ 0 & \text{muualla.} \end{cases}$$

Tiheysfunktio voidaan kirjoittaa lyhyesti muodossa

$$f(x) = 1 - |x - 1|, \quad 0 \leq x \leq 2.$$

Koska X :n tiheysfunktion kuvaaja on kolmion muotoinen, X :n jakaumaa kutsutaan kolmiojakaumaksi.

Kuvio 6.1. Kolmiojakauman tiheysfunktion ja kertymäfunktion kuvaajat.

Kolmiojakauman odotusarvo on

$$\begin{aligned} \mu &= \int_0^2 x f(x) dx = \int_0^1 x \cdot x dx + \int_1^2 x(2 - x) dx \\ &= \int_0^1 \frac{x^3}{3} + \int_1^2 \left(x^2 - \frac{x^3}{3} \right) = \frac{1}{3} + \left(4 - \frac{8}{3} \right) - \left(1 - \frac{1}{3} \right) \\ &= 1. \end{aligned}$$

Koska jakauma on symmetrinen odotusarvon 1 suhteen, on 1 myös jakauman mediaani $\pi_{0.50}$. Se voidaan todeta helposti myös määritelmän perusteella, sillä $F(1) = \frac{1^2}{2} = 0.5$. Jakauman 90 %:n piste $\pi_{0.90}$ saadaan ratkaisemalla yhtälö

$$1 - \frac{(2 - \pi_{0.90})^2}{2} = 0.90.$$

Ratkaisu on $\pi_{0.90} = 2 - \sqrt{0.2} = 1.55$. □

Itse asiassa relaatio (6.1.4) ei välttämättä ole voimassa kaikilla x :n arvoilla, sillä $F(x)$ voi olla jatkuva, mutta ei derivoituva. Jos $f(x)$ on jatkuva,

niin silloin tietysti yhtälö (6.1.4) pitää paikkansa. Huomattakoon, että jatkuvan satunnaismuuttujan tiheysfunktio ei välttämättä ole jatkuva, mutta kertymäfunktio on.

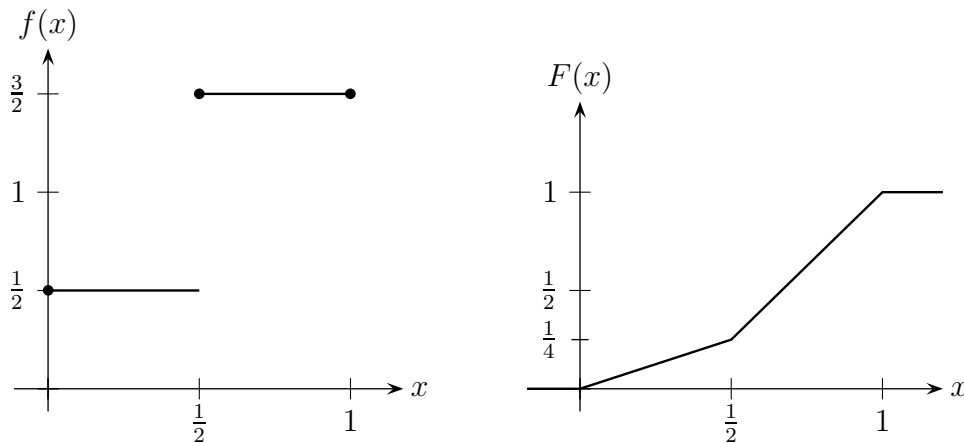
Esimerkki 6.5 Tarkastellaan nyt satunnaismuuttujaa X , jonka tiheysfunktio on

$$f(x) = \begin{cases} \frac{1}{2}, & 0 \leq x < \frac{1}{2}; \\ \frac{3}{2}, & \frac{1}{2} \leq x \leq 1. \end{cases}$$

Vastaavasti X :n kertymäfunktio on

$$F(x) = \begin{cases} 0, & x < 0; \\ \frac{1}{2}x, & 0 \leq x < \frac{1}{2}; \\ \frac{1}{4} + \frac{3}{2}\left(x - \frac{1}{2}\right), & \frac{1}{2} \leq x \leq 1; \\ 1, & 1 \leq x. \end{cases}$$

Havaitsemme nyt, että X :n tiheysfunktio ei ole jatkuva. Nyt myöskään F ei

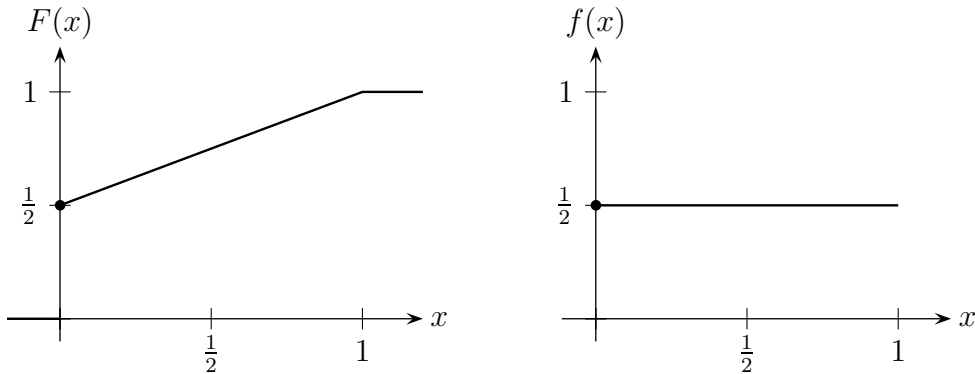
Kuvio 6.2. Satunnaismuuttujan X tiheysfunktion ja kertymäfunktion kuvaajat.

ole derivoituva pisteessä $\frac{1}{2}$. Pisteessä $x = \frac{1}{2}$ ei ole voimassa, että $F'(x) = f(x)$. Tässä on esimerkki jatkuvasta satunnaismuuttujasta, jonka tiheysfunktio ei ole jatkuva ja jonka kertymäfunktio ei ole koko määrittelyalueella S derivoituva. $\square$

Jatkuvan satunnaismuuttujan tiheysfunktioilla voi olla äärellinen määrä epäjatkuvuuspisteitä, mutta kertymäfunktio on jatkuva. Esimerkin 6.5 satunnaismuuttujan tiheysfunktioilla on määrittelyalueellaan yksi epäjatkuvuuspiste ja kertymäfunktio on jatkuva. Relaatio (6.1.3) pitää paikkansa vain tiheysfunktion jatkuvuuspisteissä, mutta ei epäjatkuvuuspisteissä.

Esimerkki 6.6 Määritellään satunnaismuuttuja X siten, että sen kertymäfunktio on

$$(6.1.6) \quad F(x) = \begin{cases} 0, & x < 0; \\ \frac{1}{2}, & x = 0; \\ \frac{1}{2} + \frac{x}{2}, & 0 < x < 1; \\ 1, & 1 \leq x. \end{cases}$$

Kuvio 6.3. Satunnaismuuttujan X kertymäfunktion ja 'tiheysfunktion' kuvaajat.

Kertymäfunktio ei ole nyt jatkuva, koska funktio hyppää pisteessä $x = 0$. Kertymäfunktio ei ole myöskään porraskontinuuksinen. Nyt myös yksittäisellä pisteellä $X = 0$ on positiivinen todennäköisyys $P(X = 0) = \frac{1}{2}$, joten $f(x)$ ei ole tiheysfunktio. Itse asiassa kertymäfunktio (6.1.6) voidaan kirjoittaa porraskontinuuksisen (kertymäfunktion) ja jatkuvan kertymäfunktion summana. Alaluvussa 5.1 määriteltiin hyppyfunktio $\varepsilon(x)$ siten, että $\varepsilon(x) = 1$ epänegatiivisilla x :n arvoilla ja $\varepsilon(x) = 0$, kun $x < 0$. Funktio $\varepsilon(x)$ on porraskontinuuksinen ja siis diskreetin satunnaismuuttujan kertymäfunktio. Puoliavoimella välillä $(0, 1]$ tasajakaumaa noudattavan satunnaismuuttujan kertymäfunktio on

$$F_c(x) = \begin{cases} 0, & x \leq 0; \\ x, & 0 < x < 1; \\ 1, & 1 \leq x. \end{cases}$$

Nyt kertymäfunktio (6.1.6) voidaan kirjoittaa muodossa

$$F(x) = \frac{1}{2} \varepsilon(x) + \frac{1}{2} F_c(x).$$

Esimerkiksi todennäköisyys

$$\begin{aligned} P\left(X \leq \frac{1}{2}\right) &= \frac{1}{2} \varepsilon\left(\frac{1}{2}\right) + \frac{1}{2} F_c\left(\frac{1}{2}\right) \\ &= \frac{1}{2} \cdot 1 + \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2} = \frac{3}{4}. \end{aligned}$$

Satunnaismuuttuja X ei ole diskreetti eikä jatkuva. □

Yleisesti jatkuva satunnaismuuttuja voidaan määritellä identiteetin (6.1.4) avulla olettamatta tiheysfunktion $f(x)$ jatkuvuutta. Jos on olemassa sellainen epänegatiivinen funktio $f(x)$ [ts. $f(x) \geq 0$ kaikilla $x \in \mathbb{R}$], että (6.1.4) pitää paikkansa kaikilla $x \in \mathbb{R}$, niin kertymäfunktion $F(x)$ sanotaan olevan *absoluuttisesti jatkuva*. Absoluuttisesti jatkuva funktio on jatkuva. Kaikkien tässä luvussa käsiteltäviät jatkuvien satunnaismuuttujien kertymäfunktiot ovat absoluuttisesti jatkuvia.

6.2 Tasajakauma ja eksponenttijakauma

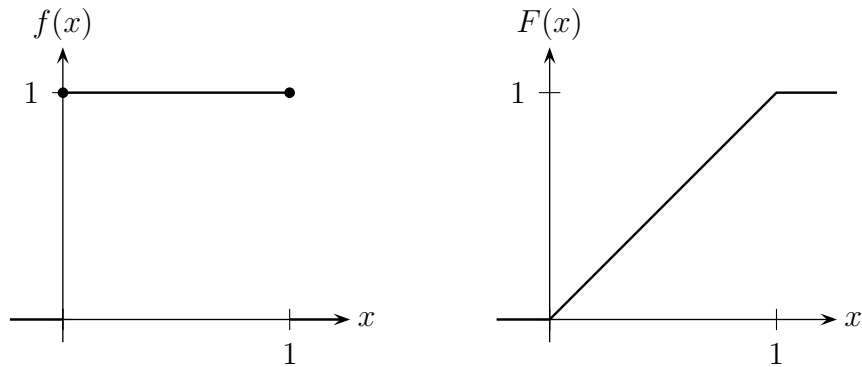
6.2.1 Tasajakauma

Jatkuva satunnaismuuttuja X noudattaa *tasajakaumaa* välillä $[0, 1]$, jos sen tiheysfunktio on 1 tällä välillä ja 0 muualla:

$$(6.2.1) \quad f(x) = \begin{cases} 1, & \text{kun } x \in [0, 1], \\ 0 & \text{muualla.} \end{cases}$$

Silloin merkitään $X \sim \text{Tas}(0, 1)$. On helppo todeta, että $f(x)$ on tiheysfunktio, koska $f(x) \geq 0$ ja

$$\int_0^1 f(x) dx = \int_0^1 dx = 1.$$

Kuvio 6.4. Tasajakauman $\text{Tas}(0, 1)$ tiheysfunktio ja kertymäfunktio.

Tasajakauman keskiarvo ja varianssi ovat:

$$E(X) = \int_0^1 x dx = \frac{1}{2}$$

ja

$$\text{Var}(X) = E(X^2) - [E(X)]^2 = \int_0^1 x^2 dx - \frac{1}{4} = \frac{1}{12}.$$

Satunnaismuuttujan X momenttifunktio on

$$M_X(t) = \int_0^1 e^{tx} dx = \int_0^1 \frac{1}{t} e^{tx} = \frac{e^t - 1}{t}.$$

Huomaa, että $M_X(0) = 1$.

Olkoon $[a, b]$ annettu suljettu väli, $a < b$. Silloin satunnaismuuttuja $U = (b - a)X + a$ noudattaa tasajakaumaa välillä $[a, b]$. Silloin merkitään $U \sim \text{Tas}(a, b)$. Koska $E(U) = (b - a)E(X) + a$ ja $\text{Var}(U) = (b - a)^2 \text{Var}(X)$, niin

$$E(U) = \frac{a + b}{2} \quad \text{ja} \quad \text{Var}(U) = \frac{(b - a)^2}{12}.$$

Satunnaismuuttujan U tiheysfunktio on

$$(6.2.2) \quad f(u) = \begin{cases} \frac{1}{b-a}, & \text{kun } u \in [a, b]; \\ 0 & \text{muualla} \end{cases}$$

ja U :n momenttifunktio on

$$M_U(t) = \begin{cases} \frac{e^{tb} - e^{ta}}{t(b-a)}, & t \neq 0; \\ 1, & t = 0. \end{cases}$$

6.2.2 Eksponenttijakauma

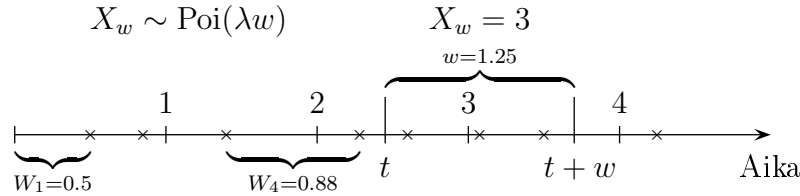
Poissonin prosessissa tarkastellaan, montako tapahtumaa (lisäystä) sattuu jollain aikavälillä. Merkitään w :n pituisella välillä sattuvien tapahtumien lukumäärää satunnaismuuttujalla X_w . Jos Poissonin prosessin intensiteetti on λ , niin Määritelmän 5.2 mukaan todennäköisyys, että w :n pituisella välillä sattuu x tapahtumaa, on

$$(6.2.3) \quad P(X_w = x) = e^{-\lambda w} \frac{(\lambda w)^x}{x!}.$$

Poissonin prosessilla voidaan mallintaa esimerkiksi asiakkaiden saapumista palvelupisteeseen, puheluiden tuloa vaihteeseen, onnettomuuksien sattumista tarkasteltavalla tieosuudella tai autojen kulkua liikenteen tarkkailupisteen ohi. Tällöin ajatellaan, että yksittäiset tapahtumat sattuvat toisistaan riippumatta täysin satunnaisesti.

Tarkkaillaan nyt Poissonin prosessia, jonka intensiteetti on λ . Olkoon W odotusaika siihen hetkeen, kunnes seuraava tapahtuma sattuu. Odotusaika on jatkuva satunnaismuuttuja. Jos tarkkailemme prosessia hetkestä t hetkeen $t + w$ eli w :n pituisen aikavälin $[t, t + w]$, niin tapahtuma $\{W > w\}$ sattuu jos ja vain jos Poissonin prosessissa ei satu yhtään tapahtumaa välillä $[t, t + w]$. Siksi identiteetin (6.2.3) mukaan

$$P(W > w) = P(X_w = 0) = e^{-\lambda w}.$$

Kuvio 6.5. Kaaviokuva esittää Poissonin saapumisprosessia, esimerkiksi autojen kulkemista liikenteen tarkkailupisteen ohi. Esimerkiksi W_1 on 1. auton odotusaika ja W_4 on 3. ja 4. auton välinen aika. Kiinnitetyllä w :n pituisella välillä on kulkenut ohi $X_w = 3$ autoa. Peräkkäiset odotusajat $W_1, W_2, W_3, \dots$ ovat toisistaan riippumattomat ja noudattavat samaa jakaumaa.

Odotusajan W kertymäfunktio on siis

$$\begin{aligned} F(w) &= P(W \leq w) \\ &= 1 - P(W > w) = 1 - P(X_w = 0) \\ &= 1 - e^{-\lambda w}. \end{aligned}$$

Koska odotusaika W on epänegatiivinen, niin $F(w) = 0$, kun $w < 0$.

Odotusajan W tiheysfunktio on

$$F'(w) = f(w) = \lambda e^{-\lambda w}$$

derivointisäännön (6.1.3) nojalla. Usein merkitään $\lambda = \frac{1}{\theta}$, missä $\theta > 0$. Sanomme, että W noudattaa *eksponenttijakaumaa* parametrilla θ ja merkitsemme $W \sim \text{Exp}(\theta)$. Parametri θ on jakauman keskiarvo. Eksponenttijakauman tiheysfunktio on silloin muotoa

$$(6.2.4) \quad f(w) = \frac{1}{\theta} e^{-w/\theta}.$$

Eksponenttijakauman $\text{Exp}(\theta)$ momenttifunktio on

$$\begin{aligned} M(t) &= \int_0^{\infty} e^{tw} \frac{1}{\theta} e^{-w/\theta} dw = \int_0^{\infty} -\frac{e^{-(1-\theta t)w/\theta}}{1-\theta t} \\ &= \frac{1}{1-\theta t}, \quad t < \frac{1}{\theta}. \end{aligned}$$

Eksponenttijakaumalla on vastaava ”unohtamisominaisuus” kuin geometrisella jakaumalla. Jos $T \sim \text{Exp}(\theta)$, niin

$$(6.2.5) \quad P(T > a + b \mid T > a) = P(T > b)$$

kaikilla epänegatiivisilla a ja b . Tulos voidaan todistaa laskemalla ehdollinen todennäköisyys

$$\begin{aligned} P(T > a + b \mid T > a) &= \frac{P(T > a, T > a + b)}{P(T > a)} = \frac{P(T > a + b)}{P(T > a)} \\ &= \frac{e^{-(a+b)/\theta}}{e^{-a/\theta}} = e^{-b/\theta} = P(T > b). \end{aligned}$$

Huomattakoon, että edellä on käytetty tulosta

$$P(T > t) = 1 - P(T \leq t) = 1 - F(t) = e^{-t/\theta}, \quad t \geq 0.$$

Esimerkki 6.7 Oletetaan, että asiakkaiden saapuminen liikkeeseen noudattaa Poissonin prosessia intensiteetillä 20 asiakasta tunnissa. Mikä on todennäköisyys, että myyjä joutuu odottamaan seuraavaa asiakasta yli 5 minuuttia? Olkoon X odotusaika, kunnes seuraava asiakas saapuu. Silloin prosessissa (6.2.3) $\lambda = 1/3$ asiakasta minuutissa ja $X \sim \text{Exp}(3)$, koska eksponenttijakauman keskiarvo $\theta = 1/\lambda$. Jakauman $\text{Exp}(3)$ tiheysfunktio on

$$f(x) = \frac{1}{3}e^{-x/3}, \quad 0 \leq x < \infty$$

ja

$$P(X > 5) = \int_5^{\infty} \frac{1}{3}e^{-x/3} dx = \int_5^{\infty} -e^{-x/3} = e^{-5/3} \approx 0.1889.$$

Jatkuvan jakauman *mediaani* m on sellainen piste, että $F(m) = 1/2$. Nyt jakauman $\text{Exp}(3)$ mediaanin m tulee toteuttaa ehto $F(m) = 1 - e^{-m/3} = \frac{1}{2}$, joten

$$m = 3 \log(2) \approx 2.0794.$$

□

6.2.3 Elinaikajakauma

Ominaisuuden (6.2.5) perusteella eksponenttijakauma on sopiva elinajan jakauma silloin, kun jäljellä oleva elinaika ei riipu tämänhetkisestä iästä. Olkoon T esimerkiksi jonkin elektronisen komponentin ikä tunteina. Silloin $P(T > b)$ on todennäköisyys, että uusi komponentti kestää ainakin b tuntia, kun taas $P(T > a + b \mid T > a)$ on todennäköisyys, että a tuntia käytössä ollut komponentti kestää vielä b tuntia. Jos elinaika noudattaa eksponenttijakaumaa, niin ominaisuuden (6.2.5) nojalla todennäköisyydet $P(T > b)$ ja $P(T > a + b \mid T > a)$ ovat samat kaikilla a ja b . Todennäköisyys, että komponentti rikkoontuu b :n seuraavan tunnin aikana, ei riipu lainkaan siitä, kuinka kauan komponentti on jo ollut käytössä.

Funktiota $G(t) = P(T > t)$ kutsutaan *eloonjäämisfunktioiksi*. Eksponenttijakauma määrittelee eloonjäämisfunktion $G(t) = e^{-t/\theta}$, jolla on unohtamisominaisuus

$$(6.2.6) \quad G(t + s) = G(t)G(s), \quad t > 0, \quad s > 0.$$

Määritelmänsä nojalla $G(0) = 1$ ja $G(t) \rightarrow 0$, kun t kasvaa. Onko eksponenttifunktion lisäksi muita eloonjäämisfunktioita, joilla on unohtamisominaisuus (6.2.6)? Voidaan osoittaa, että ehdon (6.2.6) toteuttavat eloonjäämisfunktiot ovat aina muotoa $e^{-\lambda t}$, $\lambda > 0$.

Jos elinaika T noudattaa eksponenttijakaumaa $\text{Exp}(\theta)$, niin vakio $\lambda = \frac{1}{\theta}$ on hetkellinen *kuolleisuusaste* tai *vaaran aste*. Parametri λ säätelee todennäköisyyttä kuolla hetken $T = t$ jälkeisellä yksikön pituisella aikavälillä.

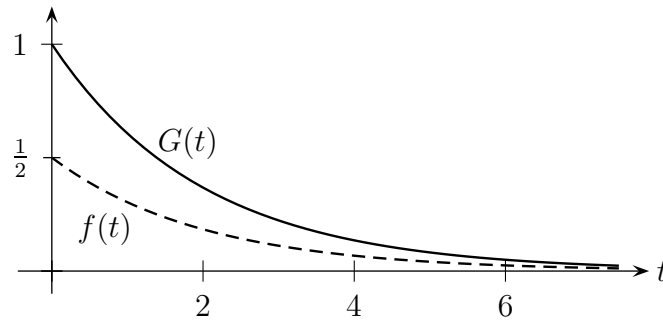
Olkoon Δ tarkasteltavan aikavälin pituus. Määritellään todennäköisyys

$$\begin{aligned} P(T \leq t + \Delta \mid T > t) &= 1 - P(T > t + \Delta \mid T > t) \\ &= 1 - P(T > \Delta) = 1 - e^{-\lambda\Delta}, \end{aligned}$$

missä viimeistä edellinen yhtäsuuruus saadaan unohtamisominaisuuden (6.2.6) nojalla. Kun funktiota $e^{-\lambda\Delta}$ arvioidaan Taylorin polynomin avulla, saadaan

$$\begin{aligned} 1 - e^{-\lambda\Delta} &= 1 - \left(1 - \lambda\Delta + \frac{1}{2}\lambda^2\Delta^2 - \dots\right) \\ &= \lambda\Delta - \frac{1}{2}\lambda^2\Delta^2 + \dots \\ &\approx \lambda\Delta, \quad \text{kun } \Delta \text{ on pieni.} \end{aligned}$$

Arviointivirhe pienenee merkityksettömäksi verrattuna Δ :aan, kun $\Delta \rightarrow 0$. Silloin siis $P(T \leq t + \Delta \mid t > t) \approx \lambda\Delta$.

Kuvio 6.6. Eksponenttijakauman $\text{Exp}(2)$ tiheysfunktio $f(t) = \frac{1}{2}e^{-t/2}$ ja vastaava eloonjäämisfunktio $G(t) = e^{-t/2}$.

Nyt nähdään, että

$$\lim_{\Delta \rightarrow 0} \frac{P(T \leq t + \Delta \mid T > t)}{\Delta} = \lambda$$

on riippumaton ajasta t . Eksponentiaalisesti jakautuneen elinajan tapauksessa kuolleisuusaste λ on iästä riippumaton vakio. Yleisesti kuolleisuusaste $\lambda(t)$ on tietysti iän funktio.

6.3 Normaalijakauma

6.3.1 Keskeinen rajaväittäjä

Jos $X_1, X_2, \dots, X_n$ noudattavat samaa Bernoullin jakaumaa $\text{Ber}(p)$ ja $X_i \perp\!\!\!\perp X_j$, $i \neq j$, niin sanomme, että $X_1, X_2, \dots, X_n$ on otos Bernoullin jakaumasta

$\text{Ber}(p)$. Tiedämme, että silloin $X = X_1 + X_2 + \dots + X_n \sim \text{Bin}(n, p)$. Satunnaismuuttujan X jakauma riippuu siis otoskoosta n . Olkoon $X_1, X_2, \dots, X_n$ otos jakumasta, jonka keskiarvo on μ ja varianssi $\sigma^2 > 0$. Merkitään satunnaismuuttujien $X_1, X_2, \dots, X_n$ summaa

$$S_n = \sum_{i=1}^n X_i \quad \text{ja keskiarvoa} \quad \bar{X}_n = \frac{S_n}{n}.$$

Otoskeskiarvon odotusarvo ja varianssi on

$$E(\bar{X}_n) = \mu \quad \text{ja} \quad \text{Var}(\bar{X}_n) = \frac{\sigma^2}{n}.$$

Satunnaismuuttujan $\bar{X}_n$ varianssi pienenee, kun n kasvaa. Jokaista n :n arvoa kohti saadaan eri jakauma. Tarkastelemme satunnaismuuttujien $(\bar{X}_i; i \geq 1) = \bar{X}_1, \bar{X}_2, \bar{X}_3, \dots$ jonoa ja näiden satunnaismuuttujien jakaumien jonoa.

Jos $X_1, X_2, \dots, X_n$ on otos jostain jakaumasta $J(\mu, \sigma^2)$, jonka keskiarvo on μ ja varianssi σ^2 , niin otoskeskiarvon $\bar{X}_n$ jakauman keskiarvo on μ ja varianssi $\frac{\sigma^2}{n}$, joka riippuu n :stä. Otoskoon n kasvaessa todennäköisyydessä keskittyy yhä pienemmälle ja pienemmälle välille μ :n ympäristöön. Tämä tarkoittaa, että $\bar{X}_n$ sattuu n :n kasvaessa yhä suuremmalla ja suuremmalla todennäköisyydellä lähelle keskiarvoa μ . Olkoot

$$W_n = \frac{\bar{X}_n - \mu}{\sigma/\sqrt{n}}, \quad n = 1, 2, \dots$$

standardoitu muuttujia, joille pätee $E(W_n) = 0$ ja $\text{Var}(W_n) = 1$. Satunnaismuuttujilla $W_1, W_2, \dots$ on siis sama varianssi 1 kaikilla n :n arvoilla. Lähenekö W_n :n jakauma jotain jakaumaa, kun n kasvaa?

Momenttifunktioiden yhteydessä esitettiin momenttifunktion ja ja jakauman (kertymäfunktion) yksikäsitteistä vastaavuutta koskeva Lause 4.10. Samassa yhteydessä esitettiin myös momenttifunktioiden suppenemista koskeva Lause 4.13, jota voidaan soveltaa raja-jakaumien määrittämiseen. Kirjoitetaan

$$\begin{aligned} W_n &= \frac{X_1 + \dots + X_n - n\mu}{\sqrt{n}\sigma} = \frac{(X_1 - \mu) + \dots + (X_n - \mu)}{\sqrt{n}\sigma} \\ &= \frac{1}{\sqrt{n}\sigma}(Y_1 + \dots + Y_n), \end{aligned}$$

missä $Y_i = X_i - \mu$, $i = 1, \dots, n$ ja $Y_i \perp Y_j$, kun $i \neq j$. Määritelmän mukaan W_n :n momenttifunktio on

$$\begin{aligned} M_{W_n}(t) &= E(e^{tW_n}) = E\left(e^{\frac{t}{\sqrt{n}\sigma}(Y_1 + \dots + Y_n)}\right) \\ &= M_{Y_1 + \dots + Y_n}\left(\frac{t}{\sqrt{n}\sigma}\right). \end{aligned}$$

Koska $Y_i \perp Y_j$, kun $i \neq j$, niin

$$(6.3.1) \quad \begin{aligned} M_{W_n}(t) &= M_{Y_1+\dots+Y_n}\left(\frac{t}{\sqrt{n}\sigma}\right) \\ &= \prod_{i=1}^n M_{Y_i}\left(\frac{t}{\sqrt{n}\sigma}\right) = \left[M\left(\frac{t}{\sqrt{n}\sigma}\right)\right]^n, \end{aligned}$$

missä $M\left(\frac{t}{\sqrt{n}\sigma}\right)$ on satunnaismuuttujien Y_i yhteisen jakauman momenttifunktio. Voidaan osoittaa, että $M_{W_n}(t) \rightarrow e^{\frac{t^2}{2}}$, missä $e^{\frac{t^2}{2}}$ on standardimuotoisen normaalijakauman momenttifunktio. Kirjoitamme $W_n \xrightarrow{d} N(0, 1)$, mikä tarkoittaa, että W_n :n jakauma lähenee standardimuotoista normaalijakaumaa $N(0, 1)$ otoskoon n kasvaessa. Lévy'n jatkuvuuslauseen nojalla (Lause 4.13) satunnaismuuttujien W_n kertymäfunktio F_{W_n} lähenee normaalijakauman $N(0, 1)$ kertymäfunktioita Φ .

Lause 6.1 (Keskeinen rajaväittäjä) *Olkoon $X_1, X_2, \dots, X_n$ otos jakaumasta, jonka keskiarvo on μ ja varianssi σ^2 . Merkitään*

$$W_n = \frac{\bar{X}_n - \mu}{\sigma/\sqrt{n}} = \frac{S_n - n\mu}{\sqrt{n}\sigma}.$$

Silloin W_n :n jakauma lähenee normaalijakaumaa $N(0, 1)$, kun $n \rightarrow \infty$.

Keskeisen rajaväittämän mukaan samaa jakaumaa noudattavien riippumattomien satunnaismuuttujien summa noudattaa likimain normaalijakaumaa, kun n on suuri. Merkitsemme

$$W_n \simeq N(0, 1),$$

kun n on suuri. Merkki $\simeq$ tarkoittaa "noudattaa likimain jakaumaa". Käytännössä keskeisen rajaväittämän avulla voidaan arvioida W_n :n jakaumaa, kun n on riittävän suuri. Silloin

$$P(W_n \leq w) \approx \int_{-\infty}^w \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-w^2/2} dx = \Phi(w),$$

missä $\Phi(w)$ on normaalijakauman $N(0, 1)$ kertymäfunktio. Voimme merkitä saman asian myös seuraavasti:

$$P(W_n \leq w) = F_{W_n}(w) \rightarrow \Phi(w),$$

kun $n \rightarrow \infty$. Satunnaismuuttujan W_n kertymäfunktio $F_{W_n}(w)$ suppenee kohti normaalijakauman kertymäfunktioita $\Phi(w)$ kaikissa pisteissä $w \in \mathbb{R}$.

6.3.2 Standardimuotoinen normaalijakauma

Tarkastelemme nyt todennäköisyysteorian ja tilastotieteen tärkeintä jakaumaa, normaalijakaumaa. Olkoon Z jatkuva satunnaismuuttuja, jonka tiheysfunktio on

$$(6.3.2) \quad f(z) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-z^2/2} \quad -\infty < z < \infty.$$

Silloin Z noudattaa standardimuotoista normaalijakaumaa. Käytetään myös sanontaa ” Z noudattaa standardoitua normaalijakaumaa”.

Tarkistamme nyt, että (6.3.2) on todellakin tiheysfunktio. Koska $f(z) > 0$, pitää vain osoittaa, että

$$\frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} e^{-z^2/2} dz = 1.$$

Osoitamme siis, että

$$(6.3.3) \quad \int_{-\infty}^{\infty} e^{-z^2/2} dz = \sqrt{2\pi}.$$

Emme pysty suoraan integroimaan funktiota $e^{-z^2/2}$, koska sen integraalifunktio ei ole lausuttavissa suljetussa muodossa. Osoittautuu kuitenkin, että integraalin (6.3.3) neliö on helppo laskea.

Integraalin arvo ei muutu, jos integrointimuuttuja nimetään uudelleen, joten

$$I = \int_{-\infty}^{\infty} e^{-z^2/2} dz = \int_{-\infty}^{\infty} e^{-x^2/2} dx = \int_{-\infty}^{\infty} e^{-y^2/2} dy.$$

Riittää osoittaa, että $I^2 = 2\pi$. Nyt

$$\begin{aligned} I^2 &= \left(\int_{-\infty}^{\infty} e^{-x^2/2} dx \right) \left(\int_{-\infty}^{\infty} e^{-y^2/2} dy \right) \\ &= \int_{-\infty}^{\infty} \int_{-\infty}^{\infty} e^{-(x^2+y^2)/2} dx dy = \left(\int_0^{\infty} r e^{-r^2/2} dr \right) \left(\int_0^{2\pi} d\theta \right) \\ &= 2\pi \int_0^{\infty} e^{-u} du = 2\pi. \end{aligned}$$

Näin siis tulos (6.3.3) pitää paikkansa. Edellä kolmas yhtäsuuruus saadaan siirtymällä napakoordinaatteihin:

$$x = r \cos \theta \quad \text{ja} \quad y = r \sin \theta.$$

Silloin $x^2 + y^2 = r^2$, $dx dy = r d\theta dr$ ja integrointirajat ovat $0 < r < \infty$, $0 < \theta < 2\pi$.

Integraalilla (6.3.3) on myös läheinen yhteys gammafunktioon

$$(6.3.4) \quad \Gamma(\alpha) = \int_0^{\infty} x^{\alpha-1} e^{-x} dx.$$

Jos $\alpha > 0$, niin $\Gamma(\alpha)$ on äärellinen. Jos α on positiivinen kokonaisluku, niin $\Gamma(\alpha)$ voidaan lausua suljetussa muodossa, muutoin ei. Koska integraalissa (6.3.3) integroitava on symmetrinen nollan suhteen, niin integraalit yli välien $(-\infty, 0)$ ja $(0, \infty)$ ovat yhtä suuret. Siksi

$$(6.3.5) \quad \int_0^{\infty} e^{-z^2/2} dz = \sqrt{\frac{\pi}{2}}.$$

Tekemällä sijoitus $x = \frac{1}{2}z^2$ integraaliin (6.3.5) saadaan integraali, joka on $\Gamma(\frac{1}{2})$. Silloin

$$(6.3.6) \quad \Gamma\left(\frac{1}{2}\right) = \int_0^{\infty} x^{-1/2} e^{-x} dx = \sqrt{\pi}.$$

Lause 6.2 Oletetaan, että Z noudattaa standardimuotoista normaalijakaumaa. Silloin

1. Z :n momenttifunktio on

$$M(t) = e^{t^2/2}, \quad -\infty < t < \infty.$$

2. $E(Z) = 0$ ja $\text{Var}(Z) = 1$.

Todistus. 1. Määritelmän mukaan

$$M(t) = \int_{-\infty}^{\infty} e^{tz} \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-z^2/2} dz.$$

Tehdään sijoitus $x = z - t$. Silloin $dz = dx$ ja $e^{tz} e^{-z^2/2} = e^{(t^2-x^2)/2}$, joten

$$M(t) = \int_{-\infty}^{\infty} \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{(t^2-x^2)/2} dx = e^{t^2/2} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-x^2/2} dx = e^{t^2/2}.$$

Viimeinen yhtäsuuruus seuraa siitä, että integraali yli normaalijakauman tiheysfunktion $\frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-x^2/2}$ on 1.

2. Koska $M(t) = e^{t^2/2}$, niin $M'(t) = te^{t^2/2}$ ja $M''(t) = e^{t^2/2} + t^2e^{t^2/2}$. Silloin $M'(0) = 0$, $M''(0) = 1$ ja $\text{Var}(Z) = M''(0) - [M'(0)]^2 = 1$. $\square$

Merkitään $Z \sim N(0, 1)$, missä siis $E(Z) = 0$ ja $\text{Var}(Z) = 1$. Seuraavassa pykälässä määritellään normaalijakauma, jonka keskiarvo on μ ja varianssi σ^2 .

Esimerkki 6.8 Olkoon $X_1, X_2, \dots, X_{15}$ otos jakaumasta, jonka tiheysfunktio on $f(x) = \left(\frac{3}{2}\right)x^2$, $-1 < x < 1$. Jakauman odotusarvo $\mu = 0$ ja varianssi $\sigma^2 = 3/5$. Esimerkiksi todennäköisyys $P(\bar{X} \leq 0.15)$ voidaan laskea johtamalla ensin $\bar{X}$:n jakauma ja määrittämällä siitä kysytty todennäköisyys. Keskeisen rajaväittämän avulla saadaan tämän todennäköisyyden likiarvo ilman tietoa $\bar{X}$:n tarkasta jakaumasta:

$$\begin{aligned} P(\bar{X} \leq 0.15) &= P\left(\frac{\bar{X} - 0}{\sqrt{3/5}/\sqrt{15}} \leq \frac{0.15 - 0}{\sqrt{3/5}/\sqrt{15}}\right) \\ &= P(Z_{15} \leq 0.75) \\ &\approx \Phi(0.75) = 0.7734. \end{aligned}$$

Arvion tarkkuudesta keskeinen rajaväittäjä ei kuitenkaan anna käsitystä. $\square$

6.4 Muuttujien vaihto

Oletetaan, että X on jatkuva satunnaismuuttuja, jonka kertymäfunktio on $F(x)$. Lukuisissa sovelluksissa tarvitaan satunnaismuuttujan X jonkin funktion $Y = h(X)$ jakaumaa, kun X :n jakauma tunnetaan. Tehtävänä on nyt siis määrittää satunnaismuuttujan $Y = h(X)$ jakauma, missä $h(x)$ on x :n reaaliarvoinen funktio.

6.4.1 Muunnos kertymäfunktio avulla

Voimme pyrkiä johtamaan Y :n kertymäfunktion

$$G(y) = P(Y \leq y)$$

suoraan X :n kertymäfunktion $F(x)$ avulla. Y :n tiheysfunktio $g(y)$ voidaan määrittää sitten identiteetin (6.1.3) avulla, kun $G(y)$ on derivoituva.

Esimerkki 6.9 Olkoon X jatkuva satunnaismuuttuja, jonka tiheysfunktio on

$$f(x) = \frac{3x^2}{2}, \quad -1 \leq x \leq 1.$$

Tarkastellaan satunnaismuuttujan $Y = X^2$ jakaumaa. Silloin Y :n arvoavaruus on $S_Y = [0, 1]$ ja Y :n kertymäfunktio on

$$\begin{aligned} G(y) &= P(Y \leq y) = P(X^2 \leq y) = P(-\sqrt{y} \geq X \geq \sqrt{y}) \\ &= \int_{-\sqrt{y}}^{\sqrt{y}} \frac{3x^2}{2} dx = \int_{-\sqrt{y}}^{\sqrt{y}} \frac{x^3}{2} = y^{3/2}, \quad 0 \leq y \leq 1. \end{aligned}$$

Derivoimalla saadaan Y :n tiheysfunktioiksi

$$g(y) = G'(y) = \frac{3y^{1/2}}{2}, \quad 0 \leq y \leq 1.$$

□

Esimerkki 6.10 Olkoon X jatkuva satunnaismuuttuja, jonka kertymäfunktio on

$$F(x) = 1 - (1 + x)e^{-x}, \quad x > 0.$$

Johdetaan satunnaismuuttujan $Y = e^{-X}$ jakauma. Merkitään Y :n kertymäfunktioita G :llä. Silloin

$$\begin{aligned} G(y) &= P(Y \leq y) = P(e^{-X} \leq y) = P[-X \leq \log(y)] \\ &= P[X \geq -\log(y)] = 1 - P[X < -\log(y)] \\ &= 1 - F[-\log(y)], \end{aligned}$$

missä $F(x)$ on X :n kertymäfunktio. Sijoittamalla $x = -\log(y)$ X :n kertymäfunktioon saadaan

$$G(y) = [1 - \log(y)]e^{\log(y)} = [1 - \log(y)]y.$$

Koska $S_X = (0, \infty)$, niin $S_Y = (0, 1)$. Y on jatkuva satunnaismuuttuja, koska $G(y)$ on jatkuva ja sillä on jatkuva derivaatta muualla paitsi pisteessä $y = 0$. Y :n tiheysfunktio on

$$g(y) = G'(y) = \begin{cases} -\log(y), & \text{kun } 0 < y < 1; \\ 0 & \text{muualla.} \end{cases}$$

Huomaa, että $-\log(y) > 0$, kun $0 < y < 1$. Nyt siis $g(y) \geq 0$ kaikilla $y \in S_Y = (0, 1)$. □

6.4.2 Muunnos tiheysfunktion avulla

Seuraavaksi esitetään yleinen menetelmä, jonka avulla voidaan johtaa satunnaismuuttujan X funktion $Y = h(X)$ tiheysfunktio suoraan X :n tiheysfunktion $f_X(x)$ avulla. Menetelmän edellyttää kuitenkin, että funktiolla $h(x)$ on tarkasteltavalla välillä *käänteisfunktio*. Esimerkiksi funktion $y = e^x$ käänteisfunktio on $x = \log(y)$. Myös funktio $y = x^2$ on *kääntävä*, kun $x > 0$, sillä silloin $x = \sqrt{y}$. Funktio $y = x^2$ *ei ole kääntävä* koko reaaliakselilla, koska silloin $x = \pm\sqrt{y}$, joka ei ole funktio. Huomattakoon, että jatkuva funktio $h(x)$ on *kääntävä*, jos ja vain jos se on joko aidosti kasvava tai aidosti vähenevä.

Lineaarinen muunnos

Tarkastellaan ensin yksinkertaista lineaarista muunnosta $Y = aX + b$, missä a ja b ovat annettuja vakioita. Nyt siis $h(X) = aX + b$. Funktion $y = h(x)$ derivaatta on

$$\frac{dy}{dx} = h'(x) = a.$$

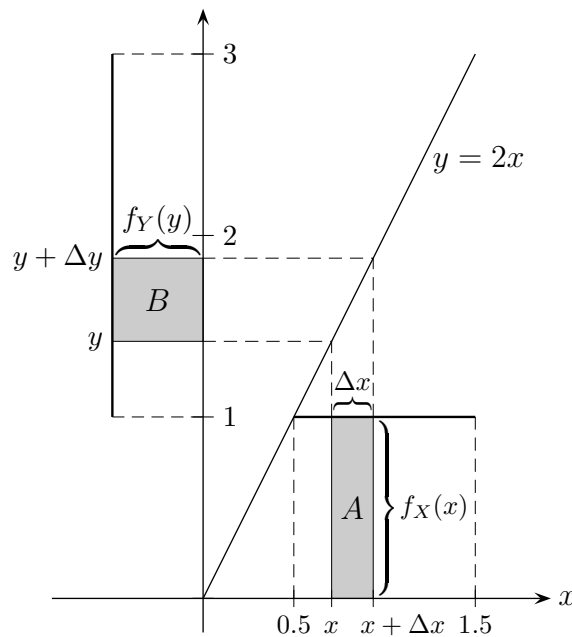
Funktiolla $h(x)$ on käänteisfunktio

$$g(y) = \frac{y - b}{a}, \quad a \neq 0$$

ja

$$\frac{dy}{dx} = g'(y) = \frac{1}{a}.$$

Esimerkki 6.11 Oletetaan, että $X \sim \text{Tas}(0.5, 1.5)$ ja $Y = 2X$. Mitä jakaumaa Y noudattaa?

Kuvio 6.7. Tasajakaumaa $\text{Tas}(0.5, 1.5)$ noudattavan satunnaismuuttujan X lineaarinen muunnos.

Kuviossa 6.7 on alueen A pinta-ala

$$P[X \in (x, x + \Delta x)] = f_X(x) \cdot \Delta x = \Delta x$$

ja alueen B pinta-ala

$$P[Y \in (y, y + \Delta y)] = f_Y(y) \cdot \Delta y.$$

Tapahtumat $X \in (x, x + \Delta x)$ ja $Y \in (y, y + \Delta y)$ sattuvat täsmälleen samanaikaisesti, joten

$$(6.4.1) \quad P[X \in (x, x + \Delta x)] = P[Y \in (y, y + \Delta y)].$$

Koska $y = 2x$ ja $y + \Delta y = 2(x + \Delta x)$, niin $\Delta y = 2\Delta x$ ja identiteetistä (6.4.1) seuraa, että $f_Y(y) = \frac{1}{2}$. Koska $0.5 < x < 1.5$, niin $1 < y < 3$. Näin siis $Y \sim \text{Tas}(1, 3)$:

$$f_Y(y) = \begin{cases} \frac{1}{2}, & 1 < y < 3; \\ 0, & \text{muualla.} \end{cases}$$

□

Olkoon X satunnaismuuttuja, jonka arvoavaruus on S_X . Silloin satunnaismuuttujan $Y = h(X)$ arvoavaruus S_Y määräytyy siten, että

$$X \in S_X \Leftrightarrow Y \in S_Y.$$

Seuraavassa lauseessa esitettävässä menetelmässä oletetaan, että funktio $y = h(x)$ on tarkasteltavalla arvoalueella kääntyvä. Silloin on olemassa sellainen funktio $x = g(y)$, että

$$y = h(x) \Leftrightarrow x = g(y).$$

Lause 6.3 *Olkoon X jatkuva satunnaismuuttuja, jonka tiheysfunktio on $f_X(x)$ ja arvoavaruus S_X . Olkoon $Y = h(X)$ sellainen funktio, että sillä on käänteisfunktio $x = g(y)$ ja käänteisfunktion derivaatta $g'(y)$ on olemassa kaikilla $y \in S_Y$, missä S_Y on Y :n arvoavaruus. Silloin Y :n tiheysfunktio on*

$$f_Y(y) = f_X(g(y))|g'(y)|, \quad y \in S_Y.$$

Todistus. Oletuksen mukaan $g(y)$ on derivoituva, joten se on jatkuva. Koska h ja g ovat kääntyviä, niin h ja g ovat molemmat joko kasvavia tai väheneviä. Oletetaan h ja g ovat väheneviä. Silloin

$$F_Y(y) = P(Y \leq y) = P(h(X) \leq y) = P(X \geq g(y)) = 1 - F_X(g(y)).$$

Derivoidaan $1 - F_X[g(y)]$ ketjusäännön avulla, jolloin saadaan

$$\begin{aligned} f_Y(y) &= F_Y'(y) = -F_X'(g(y))g'(y) \\ &= -f_X(g(y))g'(y) = f_X(g(y))|g'(y)|. \end{aligned}$$

Viimeinen yhtäsuuruus seuraa siitä, että $g'(y)$ on negatiivinen, koska g on vähevä.

Jos h ja g ovat kasvavia, niin todistus on melkein samanlainen ja se jätetään harjoitustehtäväksi. □

Esimerkki 6.12 Olkoon X jatkuva satunnaismuuttuja, jonka tiheysfunktio on $f_X(x) = e^{-x}$ ja $S_X = \{x \mid x > 0\}$. Olkoon $Y = X^{1/2}$, joten $X = Y^2 = g(Y)$ ja $S_Y = S_X$. Koska $g'(y) = 2y$, niin

$$f_Y(y) = f_X(y^2)|2y| = 2ye^{-y^2}, \quad y > 0.$$

Tarkastellaan vielä satunnaismuuttujaa $V = e^{-X}$. Silloin $X = -\log(V)$. Merkitään nyt $-\log(V) = \tilde{g}(V)$. Silloin $S_V = [0, 1]$ ja $\tilde{g}'(v) = -1/v$. Siksi

$$f_V(v) = f_X[-\log(v)]\left|\frac{-1}{v}\right| = \frac{v}{v} = 1,$$

joten V noudattaa tasaajakaumaa välillä $[0, 1]$. □

Mikäli muunnosfunktioilla h ei ole käänteisfunktioita X :n arvoavaruudessa S_X , niin Lauseen 6.3 muunnosmenetelmää ei voi suoraan soveltaa. Jos kuitenkin on olemassa sellainen S_X :n ositus yhteispisteettömiin osaväleihin $A_1, A_2, \dots, A_m$, että

$$(6.4.2) \quad S_X = A_1 \cup A_2 \cup \dots \cup A_m$$

ja h on kääntyvä jokaisella osavälillä, voidaan muunnos tehdä jokaisella osavälillä erikseen. Sitä varten määritellään funktiot

$$h(x) = \begin{cases} h_i(x), & \text{kun } x \in A_i; \\ 0 & \text{muualla.} \end{cases}$$

Silloin $h(x)$ voidaan kirjoittaa muodossa $h(x) = \sum_{i=1}^m h_i(x)$, missä jokainen $h_i(x)$ on kääntyvä välillä A_i . Olkoot funktioiden h_i käänteisfunktiot vastaavasti g_i , $i = 1, 2, \dots, m$. Satunnaismuuttujan $Y = h(X)$ tiheysfunktio voidaan nyt esittää Lauseen 6.3 avulla muodossa

$$(6.4.3) \quad f_Y(y) = \sum_{i=1}^m f_X(g_i(y))|g_i'(y)|. \quad y \in S_Y.$$

Huomattakoon, että joskus tarvitaan äärellisen osituksen (6.4.2) sijasta ositus, jossa jakovälejä $A_1, A_2, \dots$ on ääretön määrä ($m = \infty$).

6.5 Yleinen normaalijakauma

Satunnaismuuttuja X noudattaa normaalijakaumaa keskiarvolla μ ja varianssilla $\sigma^2 > 0$, jos se voidaan esittää muodossa

$$X = \mu + \sigma Z,$$

missä $Z \sim N(0, 1)$. Silloin merkitään $X \sim N(\mu, \sigma^2)$. Jos $X \sim N(\mu, \sigma^2)$, niin vastaavasti

$$Z = \frac{X - \mu}{\sigma} \sim N(0, 1).$$

Seuraavassa lauseessa esitetään jakaumaa koskevat perustulokset.

Lause 6.4 Jos $X \sim N(\mu, \sigma^2)$, niin

1. $E(X) = \mu, \quad \text{Var}(X) = \sigma^2$ ja

2.

$$M_X(t) = E(e^{tX}) = e^{\mu t + \sigma^2 t^2 / 2}, \quad -\infty < t < \infty.$$

3. X :n tiheysfunktio on

$$f(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma} e^{-(x-\mu)^2 / 2\sigma^2}, \quad -\infty < x < \infty.$$

Todistus. 1. Koska $X \sim N(\mu, \sigma^2)$, niin $X = \mu + \sigma Z$, missä $Z \sim N(0, 1)$. Silloin

$$E(X) = E(\mu + \sigma Z) = \mu + \sigma E(Z) = \mu$$

ja

$$\text{Var}(X) = \text{Var}(\mu + \sigma Z) = \sigma^2 \text{Var}(Z) = \sigma^2.$$

2. Määritelmän mukaan (ks. myös Lause 4.12)

$$\begin{aligned} M_X(t) &= E(e^{tX}) = E[e^{t(\mu + \sigma Z)}] = e^{t\mu} E(e^{t\sigma Z}) \\ &= e^{t\mu} M_Z(t\sigma) = e^{t\mu} e^{t^2 \sigma^2 / 2} = e^{t\mu + t^2 \sigma^2 / 2}. \end{aligned}$$

3. Tehdään muunnos $x = h(z) = \mu + \sigma z$. Silloin h :lla on käänteisfunktio g ja $z = g(x) = \frac{x-\mu}{\sigma}$ sekä $g'(x) = \frac{1}{\sigma}$. Alaluvussa 6.4 esitetävän muunnostekniikan avulla saadaan X :n tiheysfunktioiksi

$$\begin{aligned} f_X(x) &= f_Z\left(\frac{x-\mu}{\sigma}\right) \frac{1}{|\sigma|} \\ (6.5.1) \quad &= \frac{1}{\sqrt{2\pi}|\sigma|} e^{-(x-\mu)^2 / 2\sigma^2}. \end{aligned}$$

Tavallisesti tiheysfunktio kirjoitetaan muodossa

$$f_X(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma} e^{-(x-\mu)^2 / 2\sigma^2},$$

missä

$$\sigma = +\sqrt{\text{Var}(X)} = +\sqrt{\sigma^2}$$

on X :n hajonta. Todistuksessa ei oletettu, että $\sigma > 0$. □

Esimerkki 6.13 Jos X :n tiheysfunktio on

$$f(x) = \frac{1}{\sqrt{32\pi}} e^{-(x+7)^2 / 32}, \quad -\infty < x < \infty,$$

niin $X \sim N(-7, 16)$ ja

$$M_X(t) = e^{-7t + 8t^2}.$$

□

Esimerkki 6.14 Jos X :n momenttifunktio on

$$M_X(t) = e^{5t+12t^2},$$

niin $X \sim N(5, 24)$ ja X :n tiheysfunktio on

$$f(x) = \frac{1}{\sqrt{48\pi}} e^{-(x-5)^2/48}, \quad -\infty < x < \infty.$$

□

Jos $X \sim N(\mu, \sigma^2)$, niin X :n tiheysfunktio saavuttaa maksimin pisteessä $x = \mu$ ja käänneispisteet ovat $x = \mu \pm \sigma$. Todennäköisyysmassa on jakautunut siten, että

$$P(|X - \mu| \leq \sigma) = P(|Z| \leq 1) = 0.6826,$$

$$P(|X - \mu| \leq 2\sigma) = P(|Z| \leq 2) = 0.9544,$$

$$P(|X - \mu| \leq 3\sigma) = P(|Z| \leq 3) = 0.9974,$$

missä $Z \sim N(0, 1)$. Esimerkiksi

$$\begin{aligned} P(|X - \mu| \leq \sigma) &= P(|Z| \leq 1) = P(-1 \leq Z \leq 1) \\ &= \Phi(1) - \Phi(-1) = 0.8413447 - 0.1586553 = 0.6826895, \end{aligned}$$

missä

$$\Phi(z) = \int_{-\infty}^z \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-v^2/2} dv$$

on standardimuotoisen normaalijakauman kertymäfunktio. Sen arvot on taulukoitu ja se saadaan laskettua useilla ohjelmistoilla. Edellä esitettyjen todennäköisyyksien kahden numeron likiarvoina käytetään tavallisesti lukuja 0.68, 0.95 ja 0.99, jotka eivät ole pyöristettyjä vaan katkaistuja arvoja. Myös yllä esitetyt neljän numeron likiarvot ovat katkaistuja arvoja.

Lause 6.5

1. Olkoon $X \sim N(\mu, \sigma^2)$ ja $U = aX + b$, missä $a \neq 0$ ja b ovat annettuja vakioita. Silloin

$$U \sim N(a\mu + b, a^2\sigma^2).$$

2. Olkoot $X_1, X_2, \dots, X_n$ riippumattomat, $X_i \sim N(\mu_i, \sigma_i^2)$, $i = 1, 2, \dots, n$ ja $a_1, a_2, \dots, a_n, b$ ovat annetut vakiot, joista ainakin yksi a_i poikkeaa nolasta. Silloin $Y = \sum_{i=1}^n a_i X_i + b$ noudattaa normaalijakaumaa

$$Y \sim N\left(\sum_{i=1}^n a_i \mu_i + b, \sum_{i=1}^n a_i^2 \sigma_i^2\right).$$

Esimerkki 6.15 Riippumattomat satunnaismuuttujat X_1, X_2, X_3 noudattavat normaalijakaumaa siten, että $X_i \sim N(2^i, i^i)$, $i = 1, 2, 3$. Silloin $Y = X_1 + X_2 + X_3 \sim N(14, 32)$, sillä

$$E(Y) = 2 + 2^2 + 2^3 = 14 \quad \text{ja} \quad \text{Var}(Y) = 1 + 2^2 + 3^3 = 32$$

ja Lauseen 6.5 mukaan Y noudattaa normaalijakaumaa. Satunnaismuuttuja $Y = X_1 + 2X_2 + 3X_3 \sim N(34, 260)$, koska

$$E(Y) = 2 + 2 \cdot 2^2 + 3 \cdot 2^3 = 34$$

ja

$$\text{Var}(Y) = 1 + 2^2 \cdot 2^2 + 3^2 \cdot 3^3 = 260.$$

□

6.6 Gammajakauma ja χ^2 -jakauma

Gammajakaumajakauma on välillä $[0, \infty)$ määritelty jakauma tai jakaumaperhe, koska parametrien vaihdellessa saadaan hyvinkin erinäköisiä jakaumia, vaikka ne ovat matemaattisesti samaa muotoa. Gammafunktio

$$\Gamma(\alpha) = \int_0^{\infty} x^{\alpha-1} e^{-x} dx$$

on äärellinen, kun $\alpha > 0$.

Gammafunktio toteuttaa rekursiivisen relaation

$$\Gamma(\alpha + 1) = \alpha\Gamma(\alpha),$$

joka voidaan osoittaa osittaisintegroinnilla. Jos $\alpha = n$ on positiivinen kokonaisluku, niin

$$\Gamma(n + 1) = n\Gamma(n) = n(n - 1) \cdots 2 \cdot 1 \cdot \Gamma(1) = n!\Gamma(1).$$

Koska $\Gamma(1) = 1$, niin

$$\Gamma(n + 1) = n!$$

kaikilla positiivisilla kokonaisluvuilla. Myös $\Gamma(\frac{1}{2}) = \sqrt{\pi}$ on tärkeä erikoistapaus.

6.6.1 Gammajakauma

Funktio

$$(6.6.1) \quad f(t) = \frac{t^{\alpha-1} e^{-t}}{\Gamma(\alpha)}, \quad 0 < t < \infty$$

määrittelee tiheysfunktion, sillä gammafunktiossa integroitava on positiivinen välillä $(0, \infty)$. Sanokaamme, että (6.6.1) on satunnaismuuttujan T tiheysfunktio. Kaikkien gammajakaumien perhe saadaan määrittelemällä satunnaismuuttuja $X = \beta T$, missä β on positiivinen vakio. X :n tiheysfunktio voidaan johtaa soveltamalla Lauseen 6.3 muunnostekniikkaa. Merkitsemme $X \sim \text{Gamma}(\alpha, \beta)$ ja sanomme, että X noudattaa gammajakaumaa parametrein α ja β . Jakauman $\text{Gamma}(\alpha, \beta)$ tiheysfunktioksi saadaan

$$(6.6.2) \quad f(x) = \frac{1}{\Gamma(\alpha)\beta^\alpha} x^{\alpha-1} e^{-x/\beta}, \quad 0 < x < \infty, \quad \alpha > 0, \quad \beta > 0.$$

Esitämme nyt gammajakauman perusominaisuudet seuraavassa lauseessa.

Lause 6.6 *Oletetaan, että $X \sim \text{Gamma}(\alpha, \beta)$.*

1. *Funktio (6.6.2) määrittelee tiheysfunktion kaikilla $\alpha > 0$, $\beta > 0$.*

2.

$$E(X) = \alpha\beta, \quad \text{Var}(X) = \alpha\beta^2$$

ja

$$M(t) = E(e^{tX}) = \left(\frac{1}{1 - \beta t} \right)^\alpha, \quad t < \frac{1}{\beta}.$$

3.

$$E(X^c) = \frac{\Gamma(\alpha + c)\beta^c}{\Gamma(\alpha)}$$

kaikilla $c > -\alpha$.

4. *Olkoon $U = bX$, $b > 0$. Silloin $U \sim \text{Gamma}(\alpha, b\beta)$.*

Eksponttijakauma on gammajakauman erikoistapaus. Kun sijoitetaan tiheysfunktioon (6.6.2) $\alpha = 1$, saadaan

$$f(x; \beta) = \frac{1}{\beta} e^{-x/\beta}, \quad x > 0.$$

Havaitaan siis, että $\text{Gamma}(1, \beta) = \text{Exp}(\beta)$.

6.6.2 χ^2 -jakauma

Toinen tärkeä gammajakauman erikoistapaus on χ^2 -jakauma. Jos valitaan $\alpha = \frac{r}{2}$, missä r on positiivinen kokonaisluku, ja $\beta = 2$, tulee tiheysfunktio (6.6.2) muotoon

$$(6.6.3) \quad f(x) = \frac{1}{\Gamma(\frac{r}{2})2^{r/2}} x^{(r/2)-1} e^{-x/2}, \quad 0 < x < \infty,$$

mikä on χ^2 -jakauman tiheysfunktio vapausastein r . Jos X noudattaa χ^2 -jakaumaa vapausastein r , merkitään $X \sim \text{Khi2}(r)$. χ^2 -jakauman keskiarvo, varianssi ja momenttifunktio saadaan nyt suoraan gammajakauman avulla. Jos $X \sim \text{Khi2}(r)$, niin

$$E(X) = r, \quad \text{Var}(X) = 2r$$

ja

$$M(t) = (1 - 2t)^{-r/2}, \quad t < \frac{1}{2}.$$

Odotusaika Poissonin prosessissa

Seuraavan tapahtuman odotusaika Poissonin prosessissa noudattaa eksponenttijakaumaa. Olkoon W nyt odotusaika, kunnes sattuu α tapahtumaa, missä α on siis positiivinen kokonaisluku. Jos Poissonin prosessin intensiteetti on λ , niin todennäköisyys, että w :n pituisella aikavälillä sattuu x tapahtumaa, saadaan kaavalla (6.2.3):

$$P(X_w = x) = e^{-\lambda w} \frac{(\lambda w)^x}{x!}.$$

Odotusajan W kertymäfunktio, kun $W \geq 0$, on

$$\begin{aligned} F(w) &= P(W \leq w) = 1 - P(W > w) \\ &= 1 - P(\text{vähemmän kuin } \alpha \text{ tapahtumaa välillä } [t, t + w]) \\ &= 1 - \sum_{x=0}^{\alpha-1} e^{-\lambda w} \frac{(\lambda w)^x}{x!}, \end{aligned}$$

koska tapahtumien lukumäärä aikavälillä $[t, t + w]$ noudattaa Poissonin jakaumaa keskiarvolla λw [ks. (6.2.3)]. Laskemalla derivaatta $F'(w) = f(w)$ saadaan tiheysfunktio

$$f(w) = \frac{\lambda(\lambda w)^{\alpha-1}}{(\alpha-1)!} e^{-\lambda w}.$$

Jos $w < 0$, niin $F(w) = 0$ ja $f(w) = 0$. Nyt huomaamme, että

$$W \sim \text{Gamma}\left(\alpha, \frac{1}{\lambda}\right).$$

6.6.3 Normaalijakautuneen satunnaismuuttujan muunnokset

Jos $X \sim N(0, 1)$, niin X :n tiheysfunktio on

$$f(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-x^2/2}, \quad -\infty < x < \infty,$$

joka on standardimuotoisen normaalijakauman tiheysfunktio. Johdetaan nyt satunnaismuuttujan $U = X^2$ jakauma. Muunnosfunktio $u = h(x) = x^2$ ei ole kääntyvä, koska $x = \pm\sqrt{u}$ ei ole funktio. Siksi esitämme arvoavaruuden $S_X = \{-\infty < x < \infty\}$ ositettuna muodossa

$$S_X = (-\infty, 0] \cup (0, \infty).$$

Silloin funktiolla $h(x)$ on välillä $(-\infty, 0]$ käänteisfunktio $g_1(u) = -\sqrt{u}$ ja välillä $(0, \infty)$ käänteisfunktio $g_2(u) = \sqrt{u}$. Nyt siis kaavan (6.4.3) mukaan U :n tiheysfunktio on

$$(6.6.4) \quad f_U(u) = f_X(-\sqrt{u})\frac{1}{2\sqrt{u}} + f_X(\sqrt{u})\frac{1}{2\sqrt{u}} = \frac{1}{\sqrt{2\pi u}}e^{-u/2},$$

kun $u \in (0, \infty)$. U noudattaa χ^2 -jakaumaa vapausastein 1. Käsittelemme tilastotieteessä tärkeää χ^2 -jakaumaa vielä jatkossa tarkemmin.

Lause 6.7 Jos $X \sim N(\mu, \sigma^2)$, $\sigma^2 > 0$, niin silloin

$$\frac{(X - \mu)^2}{\sigma^2} \sim \text{Khi2}(1).$$

Todistus. Koska $X \sim N(\mu, \sigma^2)$, niin määritelmän mukaan $\frac{X - \mu}{\sigma} = Z \sim N(0, 1)$. Edellä näytettiin, että $Z^2 \sim \text{Khi2}(1)$. Näin on lause todistettu. $\square$

Lause 6.8 Jos Z_i :t ovat riippumattomat ja $Z_i \sim N(0, 1)$, $i = 1, 2, \dots, n$, niin

$$Z_1^2 + Z_2^2 + \dots + Z_n^2 \sim \text{Khi2}(n).$$

Jos tehdään otos normaalijakaumasta $N(0, 1)$, niin Lauseen 6.8 mukaan havaintojen neliösumma noudattaa Khi2 -jakaumaa vapausastein n , missä n on otoskoko.

Seuraus 6.1 Jos X_i :t ovat riippumattomat ja $X_i \sim N(\mu, \sigma^2)$, $i = 1, 2, \dots, n$, niin

$$\sum_{i=1}^n \frac{(X_i - \mu)^2}{\sigma^2} \sim \text{Khi2}(n).$$

Jos vastaavasti tehdään n :n suuruinen otos normaalijakaumasta $N(\mu, \sigma^2)$, niin Seurauslauseen 6.1 mukaan standardoitujen havaintojen neliösumma noudattaa Khi2 -jakaumaa vapausastein n .

Lause 6.9 Olkoot X_1 ja X_2 riippumattomat ja $X_i \sim \text{Khi2}(n_i)$, $i = 1, 2$. Silloin

$$X_1 + X_2 \sim \text{Khi2}(n_1 + n_2).$$

6.7 Satunnaismuuttujan funktion odotusarvo

Olkoon X jatkuva satunnaismuuttuja, jonka tiheysfunktio $f(x)$ on määritelty arvoavaruudessa S . Olkoon $h(X)$ satunnaismuuttujan X reaaliarvoinen funktio, joka siis määrittelee uuden satunnaismuuttujan.

Määritelmä 6.2 Jos X on jatkuva satunnaismuuttuja, niin satunnaismuuttujan $h(X)$ odotusarvo on

$$(6.7.1) \quad E[h(X)] = \int_S h(x)f(x) dx,$$

mikäli $E(|h(X)|) < \infty$. Jos $E(|h(X)|) = \infty$, niin sanomme, että $E[h(X)]$ ei ole olemassa.

Huomautus 6.1 Odotusarvon $E[h(X)]$ olemassaolo tarkoittaa siis sitä, että funktion $|h(X)|$ odotusarvo on äärellinen. Jos X noudattaa esimerkiksi eksponenttijakaumaa keskiarvolla 1, niin $f(x) = e^{-x}$ ja $S = [0, \infty)$. Silloin X :n odotusarvo on

$$\begin{aligned} E(X) &= \int_0^{\infty} xe^{-x} dx \\ &= \int_0^{\infty} (-xe^{-x}) + \int_0^{\infty} e^{-x} dx \quad (\text{osittaisintegrointi}) \\ &= \int_0^{\infty} e^{-x} dx = 1, \end{aligned}$$

joten odotusarvo on olemassa. Hyvin usein odotusarvot ovat epäoleellisia integraaleja, niin kuin tässäkin esimerkissä.

Jos $h(X)$ integroituu itseisesti, eli

$$\int_S |h(x)|$$

on äärellisenä olemassa, niin $E[h(X)]$ on olemassa. Funktio $V = h(X)$ on satunnaismuuttuja, jonka tiheysfunktio $g(v)$ on määritelty arvoavaruudessa $S_V = \{v \mid v = h(x), x \in S\}$. Silloin

$$E[h(X)] = E(V) = \int_{S_V} vg(v).$$

Esimerkki 6.16 Tarkastellaan nyt *Cauchyn jakaumaa* noudattavaa satunnaismuuttujaa X , jonka tiheysfunktio on

$$(6.7.2) \quad f(x) = \frac{1}{\pi(1+x^2)}, \quad -\infty < x < \infty.$$

Kaava (6.7.2) todellakin määrittelee tiheysfunktion, koska

$$\int_{-\infty}^{\infty} \frac{1}{\pi(1+x^2)} dx = \frac{2}{\pi} \int_0^{\infty} \arctan(x) = \frac{2}{\pi} \cdot \frac{\pi}{2} = 1.$$

Osoitamme nyt, että $E(|X|) = \infty$, mistä seuraa, että *Cauchyn jakaumalla ei ole keskiarvoa*. Symmetrian nojalla voidaan kirjoittaa

$$E(|X|) = \int_{-\infty}^{\infty} \frac{|x|}{\pi(1+x^2)} dx = \frac{2}{\pi} \int_0^{\infty} \frac{x}{1+x^2} dx.$$

Jokaista reaalilukua $M > 0$ kohti saadaan

$$\int_0^M \frac{x}{(1+x^2)} dx = \int_0^M \frac{\log(1+x^2)}{2} = \frac{\log(1+M^2)}{2}.$$

Tästä seuraa, että

$$E(|X|) = \lim_{M \rightarrow \infty} \frac{2}{\pi} \int_0^M \frac{x}{1+x^2} dx = \frac{1}{\pi} \lim_{M \rightarrow \infty} \log(1+M^2) = \infty,$$

joten $E(X)$ ei ole olemassa. □

6.7.1 Momentifunktio ja momentit

Kun $h(X) = X^r$, niin $E[h(X)] = E(X^r)$ on X :n r . momentti. Jatkuvien satunnaismuuttujien momentit määritellään vastaavasti kuin diskreettien satunnaismuuttujien momentit. Summalausekkeet vain korvataan integraaleilla. Taulukossa 6.1 esitetään yhteenvedo eri momenteista

Momenttifunktio määriteltiin 3. luvussa (Määritelmä 4.8) ja jatkuville satunnaismuuttujille alaluvussa 6.1 [ks. identiteetti (6.1.5)]. Jatkuvan satunnaismuuttujan X momenttifunktio on

$$M(t) = E(e^{tX}) = \int_S e^{tx} f(x) dx, \quad t \in A,$$

missä $f(x)$ on X :n tiheysfunktio ja A sellainen t :n arvojen joukko, että $M(t)$ on äärellinen kaikilla $t \in A$. Koska $M(0) = 1$, niin $0 \in A$. Sanomme, että $M(t)$ on olemassa, jos $(-a, a) \subset A$ jollakin $a > 0$. Momenttifunktion perusominaisuudet esitettiin Pykälässä 4.6.2.

Taulukko 6.1. Tärkeitä odotusarvoja.

$h(x)$	$E[h(X)]$	Merkintä	Nimitys
x	$E(X)$	μ	odotusarvo
x^r	$E(X^r)$	α_r	r . momentti
$x^{(r)}$	$E[X^{(r)}]$	g_r	r . tekijämomentti
$(x - \mu)^2$	$E[(X - \mu)^2]$	σ^2	varianssi
$(x - \mu)^r$	$E[(X - \mu)^r]$	μ_r	r . keskusmomentti

Esimerkki 6.17 Huomautuksessa 6.1 laskettiin odotusarvo $E(X)$, kun $X \sim \text{Exp}(1)$. Silloin X :n tiheysfunktio on $f(x) = e^{-x} \geq 0$ välillä $S = [0, \infty)$ ja $f(x) = 0$ muualla. Kaikki momentit $E(X^r)$ voidaan määrittää osittaisintegroinnilla, mutta käytetään nyt momenttifunktiota, joka on

$$M(t) = E(e^{tX}) = \int_0^{\infty} e^{tx} e^{-x} dx = \frac{1}{1-t}, \quad t < 1.$$

Derivoimalla $M(t)$ toistuvasti r kertaa saadaan $M^{(r)}(t) = \frac{r!}{(1-t)^{k+1}}$. Siksi

$$E(X^r) = M^{(r)}(0) = r!,$$

joten

$$\mu = E(X) = 1, \quad E(X^2) = 2, \quad \sigma^2 = E(X^2) - \mu^2 = 1. \quad \square$$

Erityisesti keskiarvo μ , varianssi σ^2 ja hajonta $\sigma = \sqrt{\text{Var}(X)}$ ovat tavallisimmat tunnusluvut, joilla jakaumaa luonnehditaan. Jakauman yksityiskohdaisemmassa tarkastelussa voidaan käyttää myös korkeampia momentteja, mikäli ne ovat olemassa.

6.7.2 Vinous ja huipukkuus

Satunnaismuuttujan 1. momentti μ määrittää jakauman sijainnin. Keskitetyn muuttujan $X - \mu$ toinen momentti (keskusmomentti) on varianssi σ^2 ja se mittaa todennäköisyyssmassan hajaantumista. Normeeratun muuttujan $(X - \mu)/\sigma$ kolmas ja neljäs momentti luonnehtivat jakauman muotoa.

Jakauman *vinouskerroin*, josta käytetään merkintää γ_1 , määritellään seuraavasti:

$$(6.7.3) \quad \gamma_1 = E \left[\left(\frac{X - \mu}{\sigma} \right)^3 \right] = \frac{\mu_3}{\sigma^3},$$

missä μ_3 on jakauman 3. keskusmomentti ja $\sigma = \sqrt{\text{Var}(X)}$ on hajonta. Olkoon X :n tiheysfunktio $f(x)$. Silloin X :n jakauma on *symmetrinen pisteen a suhteen*, jos

$$f(a - x) = f[-(a - x)]$$

kaikilla x :n arvoilla. Jos $E(X)$ on olemassa, niin silloin $E(X) = a$. Symmetrisen jakauman vinouskerroin on nolla. Jos jakaumalla on pitkä häntä oikealle, kuten Poissonin jakaumalla ja geometrisella jakaumalla, niin jakauma on positiivisesti vino ja $\gamma_1 > 0$. Jos jakaumalla on pitkä häntä vasemmalle, niin $\gamma_1 < 0$. Jakaumalla on tietysti oltava 3. momentti, jotta vinouskerroin voidaan laskea. Huomaa, että Cauchyn jakauma, jonka tiheysfunktio on

$$f(x) = \frac{1}{\pi(1 + x^2)}, \quad -\infty < x < \infty,$$

on symmetrinen pisteen $a = 0$ suhteen, mutta 0 ei ole jakauman keskiarvo, koska jakaumalla ei ole keskiarvoa (ks. Esimerkki 6.16). Cauchyn jakauman vinouskerrointa ei voida laskea, vaikka määritelmän nojalla voimme todeta jakauman olevan symmetrinen.

Huipukkuuskerrointa merkitään γ_2 ja se määritellään 4. keskusmomentin avulla seuraavasti:

$$(6.7.4) \quad \gamma_2 = E \left[\left(\frac{X - \mu}{\sigma} \right)^4 \right] = \frac{\mu_4}{\sigma^4},$$

missä μ_4 on X :n 4. keskusmomentti. Standardimuotoisen normaalijakauman $N(0, 1)$ huipukkuus on 3. Jos jakaumalla on paksummat hännät kuin normaalijakaumalla $N(0, 1)$, niin silloin $\gamma_2 > 3$. Jos hännät ovat ohuempia kuin normaalijakaumalla $N(0, 1)$, niin $\gamma_2 < 3$. Usein huipukkuuden mittana käytetäänkin poikkeamaa normaalijakauman $N(0, 1)$ huipukkuudesta: $\frac{\mu_4}{\sigma^4} - 3$.

Jatkuvat jakaumat: Yhteenveto

- Satunnaismuuttuja X on (absoluuttisesti) jatkuva, jos X :llä on tiheysfunktio $f(x) \geq 0$, joka toteuttaa seuraavat ehdot:

1. $f(x) > 0$, kun $x \in S$,
2. $\int_S f(x) dx = 1$,
3. $P(X \in A) = \int_A f(x) dx$ on tapahtuman $\{X \in A\}$ todennäköisyys.

Satunnaismuuttujan X kertymäfunktio on

$$F(x) = \int_{-\infty}^x f(t) dt$$

ja momenttifunktio

$$M(t) = E(e^{tX}) = \int_{-\infty}^{\infty} e^{tx} f(x) dx.$$

- Tasajakauma $X \sim \text{Tas}(a, b)$. Tiheysfunktio on

$$f(x) = \begin{cases} \frac{1}{b-a}, & \text{kun } x \in [a, b]; \\ 0 & \text{muualla} \end{cases} \quad \text{ja}$$

$$E(X) = \frac{a+b}{2} \quad \text{ja} \quad \text{Var}(X) = \frac{(b-a)^2}{12}.$$

Momenttifunktio

$$M(t) = \begin{cases} \frac{e^{tb} - e^{ta}}{t(b-a)}, & t \neq 0; \\ 1, & t = 0. \end{cases}$$

- Eksponenttijakauma $X \sim \text{Exp}(\theta)$, $\theta > 0$ ja $x > 0$,

$$f(x) = \frac{1}{\theta} e^{-x/\theta} \quad \text{ja} \quad F(x) = 1 - e^{-x/\theta}.$$

Silloin

$$E(X) = \theta \quad \text{ja} \quad \text{Var}(X) = \theta^2.$$

Momenttifunktio

$$M(t) = \frac{1}{1 - \theta t}, \quad t < \frac{1}{\theta}.$$

- Gammajakauma $X \sim \text{Gamma}(\alpha, \beta)$, $\alpha > 0$ ja $\beta > 0$. Silloin

$$f(x) = \frac{1}{\Gamma(\alpha)\beta^\alpha} x^{\alpha-1} e^{-x/\beta}, \quad 0 < x < \infty,$$

$$E(X^c) = \frac{\Gamma(\alpha + c)\beta^c}{\Gamma(\alpha)} \quad \text{kaikilla } c > -\alpha.$$

Erityisesti

$$E(X) = \alpha\beta \quad \text{ja} \quad \text{Var}(X) = \alpha\beta^2.$$

Momenttifunktio

$$M(t) = \left(\frac{1}{1 - \beta t} \right)^\alpha, \quad t < \frac{1}{\beta}.$$

- χ^2 -jakauma, $X \sim \text{Khi2}(r)$. χ^2 -jakauma saadaan, kun gammajakaumassa valitaan $\alpha = \frac{r}{2}$ ja $\beta = 2$, missä r on positiivinen kokonaisluku. Silloin

$$E(X) = r, \quad \text{Var}(X) = 2r \quad \text{ja} \quad M(t) = (1 - 2t)^{-r/2}, \quad t < \frac{1}{2}.$$

Jos $X_i \sim \text{Khi2}(r_i)$, $i = 1, 2$, ovat riippumattomat, niin $X_1 + X_2 \sim \text{Khi2}(r_1 + r_2)$.

- Normaalijakauma $X \sim N(\mu, \sigma^2)$. Silloin

$$f(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma} e^{-(x-\mu)^2/2\sigma^2}, \quad -\infty < x < \infty,$$

$$E(X) = \mu, \quad \text{Var}(X) = \sigma^2 \quad \text{ja} \quad M(t) = e^{t\mu + (\sigma^2 t^2)/2}.$$

- Jos $Z \sim N(0, 1)$, niin $Z^2 \sim \text{Khi2}(1)$.

Jos $Z_i \sim N(0, 1)$, $i = 1, 2$, ovat riippumattomat, niin $Z_1^2 + Z_2^2 \sim \text{Khi2}(2)$.

Harjoituksia

1. Olkoon X jatkuva satunnaismuuttuja, jonka tiheysfunktio

$$f(x) = \begin{cases} \frac{1}{2}, & 0 \leq x < \frac{1}{3}; \\ 1, & \frac{1}{3} \leq x < \frac{2}{3}; \\ c, & \frac{2}{3} \leq x \leq 1; \\ 0 & \text{muualla.} \end{cases}$$

- (a) Laske c .
 (b) Määritä X :n kertymäfunktio.
 (c) Piirrä X :n tiheysfunktio ja kertymäfunktio.

2. Olkoon jatkuvan satunnaismuuttujan X tiheysfunktio $f(x) = 2(1 - x)$, kun $0 \leq x \leq 1$ ja $f(x) = 0$ muualla.

- (a) Piirrä X :n tiheysfunktio.
 (b) Määritä ja piirrä X :n kertymäfunktio.
 (c) Laske (i) $P(0 \leq X \leq 1/2)$, (ii) $P(1/4 \leq X \leq 3/4)$, (iii) $P(X = 3/4)$ ja (iv) $P(X \geq 3/4)$.

3. Olkoon $f(x)$ jatkuvan satunnaismuuttujan X tiheysfunktio. (i) Määritä jokaisesta alla määritellystä funktiosta $f(x)$ vakio c siten, että $f(x)$ on tiheysfunktio. (ii) Määritä kertymäfunktio $F(x) = P(X \leq x)$ ja (iii) hahmottele tiheysfunktion $f(x)$ ja kertymäfunktion $F(x)$ kuvaajat.

- (a) $f(x) = x^3/4$, $0 < x < c$;
 (b) $f(x) = (3/16)x^2$, $-c < x < c$;
 (c) $f(x) = c/\sqrt{x}$, $0 < x < 1$. Onko $f(x)$ rajoitettu?

4. Olkoon X :n tiheysfunktio $f(x) = c/x^2$, $1 < x < \infty$.

- (a) Määritä c :n arvo siten, että $f(x)$ on tiheysfunktio.
 (b) Osoita, että $E(X)$ ei ole äärellinen.

5. Olkoon $X \sim \text{Khi2}(12)$. Määritä vakiot a ja b siten, että

$$P(a < X < b) = 0.90 \quad \text{ja} \quad P(X < a) = 0.05.$$

6. Olkoon $X \sim \text{Khi2}(23)$.

- (a) Laske $P(14.85 < X < 32.01)$.
 (b) Määritä a ja b siten, että $P(a < X < b) = 0.95$ ja $P(X < a) = 0.025$.

(c) X :n keskiarvo ja varianssi.

7. Olkoon X :n momenttifunktio $M(t) = (1 - 2t)^{-12}$, $t < 1/2$. Laske

(a) $E(X)$,

(b) $\text{Var}(X)$ ja

(c) $P(15.66 < X < 42.98)$.

8. Olkoon $X \sim N(7, 4)$. Laske todennäköisyys $P[15.364 \leq (X - 7)^2 \leq 20.096]$ (Vihje: Lause 6.7).

9. Oletetaan, että X ja Y ovat riippumattomat ja $X \sim \text{Khi2}(8)$ ja $Y \sim \text{Khi2}(12)$.

(a) Laske

$$P(1.646 < X \leq 20.09), \quad P(Y > 6.304), \quad P(X + Y = 19.34).$$

(b) Määritä b , c ja d siten, että

$$P(X \leq b) = 0.9, \quad P(Y > c) = 0.9, \quad P(X + Y > d) = 0.05.$$

(Vihje: Lause 6.9)

10. Olkoot Z_1 , Z_2 ja Z_3 riippumattomat ja ne noudattavat $N(0, 1)$ -jakaumaa. Määritellään satunnaismuuttujat

$$\bar{Z} = \frac{1}{3}(Z_1 + Z_2 + Z_3) \quad \text{ja} \quad U = Z_1^2 + Z_2^2 + Z_3^2.$$

Määritä vakiot a , b siten, että

$$P(|\bar{Z}| \leq a) = 0.95; \quad P(U > b) = 0.025.$$

(Vihje: Voit olettaa, että $\bar{Z}$ noudattaa normaalijakaumaa. Ks. myös Lause 6.8).

11. Olkoon $X \sim \text{Khi2}(12)$.

(a) Määritä vakiot a ja b siten, että

$$P(a < X < b) = 0.90 \quad \text{ja} \quad P(X < a) = 0.05.$$

(b) Olkoon $X \sim N(1, 4)$ ja $P(a < X < b) = 0.50$. Määritä a ja b siten, että $b - a$ on mahdollisimman pieni.

12. Olkoot Z_1 , Z_2 ja Z_3 riippumattomat ja $Z_i \sim N(0, 1)$ -jakaumaa, $i = 1, 2, 3$. Määritellään satunnaismuuttujat $X_i = iZ_i + i$ ja

$$\bar{X} = \frac{1}{3}(X_1 + X_2 + X_3).$$

Määritä vakio a siten, että $P(|\bar{X}| \leq a) = 0.95$. (Vihje: Voit olettaa, että $\bar{X}$ noudattaa normaalijakaumaa.)

13. Olkoon $X \sim \text{Khi2}(23)$.
- Laske $P(14.85 < X < 32.01)$.
  - Määritä a ja b siten, että $P(a < X < b) = 0.95$ ja $P(X < a) = 0.025$.
  - Laske X :n keskiarvo ja varianssi.
14. Oletetaan, että $X \sim \text{Gamma}(\alpha, \beta)$. Osoita gammajakauman momenttifunktion avulla, että $E(X) = \alpha\beta$ ja $\text{Var}(X) = \alpha\beta^2$.
15. Sillalle saapuu autoja Poissonin prosessin mukaan keskimäärin 15 autoa 10:ssä minuutissa. Laske todennäköisyys, että siltamaksujen kerääjä joutuu odottamaan annetusta hetkestä alkaen kahdeksaa autoa (eli kahdeksatta autoa) ainakin puoli tuntia.
16. Oletetaan, että X noudattaa gammajakaumaa $\text{Gamma}(3, 2)$. Määritä satunnaismuuttujan $Y = \sqrt{X}$ tiheysfunktio.
17. Logistista jakaumaa noudattavan satunnaismuuttujan X tiheysfunktio on
- $$f(x) = \frac{e^{-x}}{(1 + e^{-x})^2}, \quad -\infty < x < \infty.$$
- Osoita, että satunnaismuuttuja $Y = \frac{1}{1+e^{-x}}$ noudattaa tasajakaumaa $\text{Tas}(0, 1)$.
18. Oletetaan, että $X \sim \text{Tas}(-1, 3)$. Määritä satunnaismuuttujan $Y = X^2$ jakauma.
19. Olkoon momenttifunktio $M(t) = (1 - 2t)^{-12}$, $t < \frac{1}{2}$. Määritä $E(X)$, $\text{Var}(X)$ ja $P(15 < X \leq 42)$.
20. Oletetaan, että matkustusaika kotoa töihin noudattaa normaalijakaumaa, jonka keskiarvo on 40 minuuttia ja hajonta 7 minuuttia. Jos haluat 95 %:n todelläköisyydellä olla työpaikalla klo 8:00, niin milloin viimeistään on lähdettävä kotoa?
21. Olkoon X :n momenttifunktio $M(t) = (1 - 2t)^{-12}$, $t < 1/2$. Laske
- $E(X)$,
  - $\text{Var}(X)$ ja
  - $P(15.66 < X < 42.98)$.
22. Oletetaan, että $X \sim \text{Gamma}(3, 1.5)$. Laske
- $P(X > 5)$,
  - jakauman moodi (tiheysfunktion maksimi) sekä

(c) $E(Y)$ ja $\text{Var}(Y)$, kun $Y = \frac{1}{X}$. (Ks. Lause 6.6.)

23. Tarkastellaan Poissonin prosessia, jonka intensiteetti on λ . Olkoon W odotusaika, kunnes α tapahtumaa sattuu. Silloin W :n kertymäfunktio on

$$F(w) = 1 - \sum_{x=0}^{\alpha-1} e^{-\lambda w} \frac{(\lambda w)^x}{x!}.$$

Osoita, että tiheysfunktio $f(w)$ on

$$f(w) = \frac{\lambda(\lambda w)^{\alpha-1}}{(\alpha-1)!} e^{-\lambda w}.$$

24. Satunnaismuuttujan Z tiheysfunktio on $f_Z(z)$. Olkoon $Y = aZ + b$, missä a ja b ovat annettuja vakioita.

(a) Osoita, että Y :n tiheysfunktio on

$$f_Y(y) = \frac{1}{|a|} f_Z\left(\frac{y-b}{a}\right).$$

(b) Esitä Y :n tiheysfunktio, kun $a = 2$, $b = 1$ ja $Z \sim N(0, 1)$.

25. Oletetaan, että riippumattomat satunnaismuuttujat X ja Y noudattavat tasajakaumaa $\text{Tas}(0, 1)$. Laske todennäköisyydet

(a) $P(|X - Y| \leq \frac{1}{2})$ ja

(b) $P(|\frac{X}{Y} - 1| \leq \frac{1}{2})$.